

ЦIННIСНI ОРIЄНТАЦIЇ ОСОБИСТОСТI В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦIЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПIЛЬСТВА

Сьогодні українське суспільство перебуває у стані кризи, що посилює суперечливі тенденції у свідомості людей та їх поведінці, дисбаланс ціннісних орієнтацій суспільства та індивіда. Вектором вирішення цієї складної соціальної проблеми може бути орієнтація на позитивний західний досвід вироблення постмодерних цінностей.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, криза ідентичності, сучасне українське суспільство, постмодернізм.

Актуальність теми дослідження. Актуалізація проблеми ціннісних орієнтацій та світоглядної позиції сучасної особистості не є випадковою. Вона, безумовно, є відображенням усіх соціальних змін минулого століття в Україні, які відбулися в результаті переходу від попередньої тоталітарної держави, а також тих глобальних й антиглобальних процесів у світі, які активно розгортаються сьогодні і відображаються в свідомості людей. Все це закономірно впливає на зростання суспільної потреби в подальшому вдосконаленні усіх соціальних відносин, центром і основним творцем яких завжди є особистість із своїми інтересами, ціннісними орієнтаціями та потребами.

Сьогодні українське суспільство переживає складний період свого розвитку, коли у суспільній свідомості продовжують домінувати ще пострадянські цінності (так звані нав'язані ззовні ілюзії), а сучасні реалії потребують від особистості зовсім інших орієнтирів. У сучасну епоху, коли загальна доля людства як соціокультурної цілісності вирішується за новими принципами, світ також починає диктувати людині свої нові вимоги. Цікаво, що діалектика взаємодії між світом і людиною стає такою: чим вищим стає

рівень технологічного виробництва і всієї людської діяльності, тим від людини вимагається ще вищий ступінь її розвитку та взаємодії з навколишнім середовищем. Ці вимоги до особистості також стають глобальними і не зводяться суто до її технологічних та інформаційних компетенцій: повинні гармоніювати висока кваліфікація, віртуозне оволодіння технікою, гранична компетенція з соціальною відповідальністю та загальнолюдськими моральними цінностями.

Для досягнення такого бажаного сучасного ідеалу особистість має докласти вагомих зусиль, більшість яких залежить від чітко сформованих ціннісних орієнтацій, що знаходять своє відображення у цілях, соціальному виборі, уявленнях, ідеалах, інтересах особистості в умовах реальної взаємодії зі світом.

Ціннісні орієнтації особистості, як регулятори її поведінки, безумовно формуються під активним впливом базових цінностей суспільства, проте цей процес не є суто механічним. Індивід завжди є творцем свого внутрішнього світу та власних життєвих перспектив, а суспільні орієнтири не завжди збігаються з індивідуальними. Проте суспільні проблеми одночасно можуть породжувати й проблеми у духовній сфері громадянського суспільства, що виявляються у відсутності свободи думки, слова, совісті та механізмів для їхньої реалізації, для забезпечення можливостей самовираження особистості та її духовного зростання. Ці фактори, у свою чергу, можуть слугувати причиною виникнення серйозних психологічних криз особистості, і тільки виходячи з власної ієрархії цінностей, чітких ціннісних орієнтацій та вольової сфери особистість може узгоджувати життєві цілі з реальністю та ефективно досягати власної мети.

Ми розуміємо, що соціум потребує повернення до культури духовних цінностей і розуму, такої особистості, в основі ціннісних орієнтацій якої домінують позитивні моральні ідеали та принципи добра, краси, совісті, справедливості, так необхідні в наш час у виборі засобів досягнення поставленої мети й олюднення усіх сфер суспільства. Проте, нажаль, держава

поки що не може надати чіткої дієвої моделі для формування такої особистості. Саме тому вектором вирішення цієї складної соціальної проблеми сьогодні може бути орієнтація на позитивний досвід вироблення і випробування постмодерних цінностей на Заході.

Адже Захід набагато раніше зіткнувся з явищем глобалізації і не тільки з позитивними моментами, які вона проголошує, але й негативними тенденціями, з якими стикаємося сьогодні і ми: збільшення прірви між бідними і багатими, суперечливе протистояння матеріальних (споживацьких) і духовних цінностей, раціонального та ірраціонального мислення (в якому перемагає, нажаль, ірраціональне), активне зіткнення різноманітних культур, релігій і менталітетів, що вимагає від особистості крім духовного потенціалу (до якого входять й ціннісні орієнтації), ще й інтелектуального, який включає в себе систему відповідних знань, вмінь та компетенцій. Цей вже набутий як позитивний, так і негативний досвід Заходу потребує ретельного аналізу і в майбутньому для всієї нашої держави (як будь-який результат отриманої освіти та самоосвіти) може стати закономірною запорукою досягнення поставленої національної мети, самобутнім стилем поведінки та комунікації.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблему модернізації українського суспільства та відповідних глобальних соціальних змін порушують у своїх працях В. Андрущенко, М. Михальченко, Л. Губерський [8; 10], В. Кремень [7], Г. Горак, І. Березко, Я. Ніколаєнко [4], В. Вашкевич [2], В. Пазенок, В. Лях [5] та інші науковці. Основна увага їхніх досліджень приділяється вивченню тих системних змін, що сьогодні відбуваються у світогляді особистості, її ціннісних орієнтаціях та соціально-практичній діяльності.

Так, В. Андрущенко акцентує увагу на тому факті, що соціально-політичні реформи в сучасному українському суспільстві призвели до швидкого знищення цінностей попередньої тоталітарної держави, які вже не працюють. Нажаль, нової й чіткої загальноприйнятої програми державного будівництва поки ще не створено, через що в країні, яка має створювати новий

спосіб життя – плюралістичний, толерантний, демократичний, – виникає багато суперечностей: відсутність моральних авторитетів в Україні; плюралізм та криза цінностей, які ще не може виробити еліта – декларовані демократичні й антидемократичні, ринкові та антиринкові цінності у суспільній свідомості нації чітко не розмежовані; європоцентризм; тяжіння до західних цінностей тощо. Саме це, на думку автора статті, заважає побудові бажаного суспільства, призводить до кризи ідентичності (як стану невизначеності щодо оптимального напрямку розвитку суспільства та руйнування усталеної системи цінностей) й в цілому негативно впливає на формування ціннісних орієнтацій особистості, особливо молоді, якій належить майбутнє. Адже молодь – це та частина суспільства, яка завжди прагне змінити існуючий стан речей [10, 426], у першу чергу підвищити матеріальне становище суспільства, в якому вона живе.

Аналіз стану дослідження проблеми формування ціннісних орієнтацій особистості в умовах трансформації сучасного українського суспільства, та в цілому в майбутньому, показує, що узагальнюючих робіт, які б повністю розкривали смислове поле, механізми цього процесу та його наслідки, наскільки нам відомо, поки ще немає. Ще не вивченими залишаються безліч аспектів цієї проблеми, а саме: сучасне українське суспільство ХХІ ст., яке історично перейшло в постіндустріальну стадію, зберегло пострадянські цінності і не може неминуче розстатися з ними. Проте, нова система економічних, політичних, соціокультурних інновацій в державі, якої потребують сучасні тенденції глобалізації та інформатизації, ще тільки формується. Отже, вона, як будь-яка складна нестабільна самоорганізована система, потребує ретельного аналізу усіх її елементів, при чому створюючи і залишаючи нове, слід оптимально зберегти усі позитивні надбання і традиції попередньої епохи, реабілітувати гуманістичні цінності, дефіцит яких особливо гостро відмічається сьогодні, щоча вони завжди були (гласно або ні) й мають залишитися фундаментом людського буття.

Саме тому за мету цієї статті можна визначити аналіз специфіки ціннісних орієнтацій особистості в сучасному українському суспільстві.

Сьогодні українське суспільство перебуває у стані кризи, що посилює суперечливі тенденції у свідомості людей та їх поведінці, дисбаланс ціннісних орієнтацій суспільства та індивіда. Важливе методологічне розуміння окресленої проблеми знайшло своє відображення в культурологічних теоріях постмодернізму та комунікативної практичної філософії. Так, на думку А. Єрмоленка, «...модернізація нашого суспільства розвивається як вкрай суперечливий процес, здійснюваний на тлі переходу розвинутих країн до постмодерних суспільних утворень» [6, 223]. Автор статті поділяє думку вченого про важливу роль нових соціальних рухів у сучасному суспільстві, які слід підтримувати й розвивати, адже вони обумовлюють зміни у моральній сфері нашого суспільства. Перехід суспільства від доконвенціональної моралі до конвенціональної й постконвенціональної моралі з її демократичним потенціалом (за теорією Л. Кольберга, К.-О. Апеля, Ю. Габермаса та ін.) – це умова прогресивного розвитку держави. Стосовно економічної життєдіяльності комунікативна теорія виходить з підпорядкування технічної та суто економічної раціональності морально-етичній. Постконвенціональна стадія розвитку моралі характеризується зняттям абстрактних етичних принципів процедурними вимогами обґрунтування дискурсивної або комунікативної етики розуму. Вона уможливує співіснування відмінних традиційних етосів та культур, а також утвердження домінанти консенсуально-дискурсивної раціональності відносно цілераціональності, ціннісно-нормативних форм соціальної інтеграції суспільства щодо системних його форм. В основі постконвенціональної моралі є принцип справедливості, толерантності та взаємоповаги особистостей, що стверджується шляхом комунікативної раціоналізації життєвого світу та створенням механізмів дискурсивного обґрунтування моральних норм і цінностей. Моральна свідомість на цій стадії передбачає автономну совість, яка зорієнтована на взаємність. Таким чином, філософія комунікативної дії, що особливо актуалізується в епоху глобалізації, створює універсалістську концепцію філософії моралі, що спирається на прогресивний принцип універсалізації та раціоналізації життєвого світу.

Постмодернізм як концепція системного розвитку сучасного західного суспільства та філософія комунікативної дії розглядають економіку, техніку з погляду їхньої приналежності до людської культури, до сфери комунікації.

Представники постмодернізму – Р. Барт, Ж. Бодрийяр, Ж.-Ф. Ліотар, П. Рікер, Р. Рорті, К. Касторіадіс, П. Козловські, М. Фуко – стверджують, що науково-технічний розвиток – це культурний розвиток, оскільки він є результатом репрезентації, мовної комунікації і соціальних дій людини. Розвиток економіки, науки і техніки повинен мати передумовою й наслідком адекватний культурний розвиток суспільства, таку мораль, яка б найоптимальніше сприяла їхньому розвитку. Представники практичної комунікативної філософії – К.-О. Апель, Д. Бьолер, В. Гьосле, В. Кульман, П. Ульріх, Ю. Габермас – розробили основні варіанти сучасної західноєвропейської комунікативної парадигми та обґрунтували значення принципів комунікативної етики відповідальності для ціннісної переорієнтації та духовно-морального оновлення суспільства, розв'язання політичних та етнічних конфліктів, вирішення екологічних проблем. На думку К.-О. Апеля, запропонована ними парадигма спрямована на вирішення головного протиріччя сучасної філософії – між аналітичною філософією та екзистенціалізмом, тобто між сциєнтизмом і гуманізмом. Так, мислитель стверджує, що «лише етика, яка обґрунтовується принаймні також трансцендентально-прагматичною рефлексією на основі прав і обов'язків усіх членів ідеальної комунікативної спільноти, в змозі обґрунтувати солідарність через рівноправність і співвідповідальність усіх членів ідеальної комунікативної спільноти людства» [1, 412]. Ю. Габермас по-своєму розкриває ідею комплексності, системності суспільства, в якому кожний з його елементів не є пануючим. Суть цієї системи полягає у відкритості, що виявляється в спільній життєдіяльності людей. Ця система сприяє встановленню широких, багатовимірних зв'язків комунікації (комунікативності). Мораль у цьому аспекті є об'єднуючим началом, опорою соціальних відносин суспільства. Ю. Габермас логічно доводить, що «... компоненти життєвого світу, а саме культурні взірці, легітимні лади й

структури особистості можна тлумачити як затвердіння і усталення цих, здійснюваних завдяки комунікативній дії, процесів взаєморозуміння, координації діяльності і усупільнення» [3, 317].

Представники концепції постмодерну відстоюють точку зору про те, що ця концепція повинна зберегти певні імпульси попередньої епохи модерну (правова держава, права людини) і одночасно розвинути їх далі в новий синтез субстанціальності і модернізації. Розвиток, відповідно до цієї концепції, розглядається не за кількісними, а за якісними показниками. При цьому все більшого значення набувають духовні, культурно-моральні компоненти суспільства, символічні сторони виробництва, естетичні і сумісні якості товарів. Головна ідея постмодернізму полягає саме в новому синтезі раціоналізму й ірраціоналізму, що є особливо необхідним в епоху глобалізації.

Представник сучасної філософської думки К. Касторіадіс приділяє особливу увагу моралі в ролі самоорганізації сучасного суспільства. Розглядаючи суспільство як систему, він називає основну рису сучасного західного суспільства – кризу «цінностей» та кризу в значеннях соціальної уяви, які «утримують суспільство у цілісності» [9, 31]. На його думку, ми є соціальними істотами та живемо в соціальному світі, який, у свою чергу, є тим, чим він є, завдяки певній організації. Ми не є повністю детермінованими нашим середовищем або ж нашою ситуацією, але ми ними обумовлені набагато більше, ніж нам хотілося б думати. Наслідки наших дій вкинуті в соціально-історичний перебіг, приховані від нас, і тому ми не можемо заплющити очі на цей незалежний від нас розвиток. К. Касторіадіс також стверджує, що суспільство не може існувати без більш-менш певного визначення загальноприйнятих базових моральних цінностей, спільного соціального блага. Базові цінності утворюють істотну частину уявних суспільних значень, які щоразу інституалізуються. Вони визначають розвиток кожного суспільства, впорядковують неформально інституалізовані норми та критерії. Економіка не може бути повністю агностичною з боку моральних цінностей. Вона може тільки виражати загальну концепцію (або домінуючу, або ж прийнятну

більшістю суб'єктів економічної діяльності) відносно морального мінімуму, передбаченого життям суспільства.

Отже, здійснивши аналіз ціннісних орієнтацій особистості в умовах трансформації сучасного українського суспільства можна зробити такий **висновок**: сьогодні українське суспільство перебуває у стані кризи, що посилює суперечливі тенденції у свідомості людей та їх поведінці, дисбаланс ціннісних орієнтацій в цілому. Конфлікти між суспільними та особистісними ціннісними орієнтаціями, як засвідчують реалії сьогодення, не згладжуються, а, нажаль, ще більше загострюються. Значна частина соціуму втрачає віру в перспективу, пов'язану з культурно-духовними цінностями. Знецінюються також естетичні ідеали і смаки, втрачається інтерес до проблем освіти і культури, що стає для нації в цілому тривожною тенденцією.

Для ефективного виходу з кризи, на наш погляд, необхідний синтез пострадянських і постмодерних цінностей, адже процеси перебудови свідомості особистості відбуваються набагато складніше, триваліше, ніж у інших сферах її життєдіяльності. Ціннісні орієнтації особистості, основна функція яких полягає у регулюванні діяльності людини через її мотиваційну сферу, мають стимулювати право та бажання на самоствердження. Українське суспільство має визнати необхідність появи нової етики, що виходить з визнання прав і обов'язків усіх членів ідеальної комунікативної спільноти і обґрунтовує солідарність через рівноправність і співвідповідальність усіх її членів. Держава має вивчати тенденції у духовно-культурних цінностях і ціннісних орієнтаціях для того, щоб вчасно аналізувати глибинні процеси, що відбуваються у суспільно-політичному, економічному і культурному житті суспільства, виявляти взаємозв'язки і взаємозалежності між змінами, що відбуваються у системі цінностей і ціннісних орієнтацій суспільства та індивіда (соціальної групи, класу тощо). Суспільство, яке зберігає найкращі попередні і продукує нові цінності, здатне зрозуміти представників усіх соціальних груп та класів і створити гідні умови для їх спільної життєдіяльності, а також сприяти встановленню широких, багатовимірних зв'язків комунікації. Мораль у цьому

аспекті є об'єднуючим началом, опорою соціальних відносин суспільства, де запорукою формування позитивних ціннісних орієнтацій особистості має стати держава, заснована на духовних засадах. Саме вона має виробити чітку державну освітню політику і забезпечити гідною освітою і вихованням кожного громадянина.

Результатом побудови такого суспільства має стати вільна міжособистісна взаємодія та свобода людей, згуртована нація як велика група, яка пишається своїм минулим і з впевненістю будує майбутнє. Національна еліта в такій державі має мудро вирішувати стратегічні завдання майбутнього громадянського суспільства, надаючи рівні права усім його членам.

Перспектива подальших наукових досліджень заявленої проблеми: розробка стратегії виходу українського суспільства із кризи, ключову роль в якій має відігравати держава.

Список використаних джерел:

1. Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – С.395-412.
2. Вашкевич В. Історична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири. Навч. посіб. – К.: Світогляд, 2010. – 274 с.
3. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – С.287-324.
4. Горак Г.І., Березко. І.В., Ніколаєнко Я.М. Стратегія життя (філософський, етичний та психологічний вимір) / Г.І. Горак, І.В. Березко. Я.М. Ніколаєнко. – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – 169 с.
5. Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи / Пазенок В.С., Лях В.В., Соболев О.М., Райда К.О., Єсипенко Д.М., Пархоменко Т.С., Федорченко В.К., Любивий Я.В. – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – 380 с.

6. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
7. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.
8. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. аналіз. / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. – 2-е вид. – К.: Знання України, 2005. – 580 с.
9. Левінас Е., Касторіадіс К. Політика та етика. – К.: Український філософський фонд, 1999. – 69 с.
10. Ціннісний дискурс в освіті в епоху глобалізації та інформаційної революції: Вибрані публікації представників наук. школи В. Андрущенка. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 550 с.

Аннотация

Овсянкина Л.А. Ценностные ориентации личности в условиях трансформации современного украинского общества

Сегодня украинское общество находится в состоянии кризиса, что усиливает противоречивые тенденции в сознании людей и их поведении, дисбаланс ценностных ориентаций общества и индивида. Вектором решения этой сложной социальной проблемы может быть ориентация на положительный западный опыт выработки ценностей постмодерна.

Ключевые слова: ценностные ориентации, кризис идентичности, современное украинское общество, постмодернизм.

Summary

Ovsyankina I.A. Values of personality under transformation modern Ukrainian society

Today, Ukrainian society is in a state of crisis that exacerbates conflicting trends in the minds of people and their behavior, the imbalance values of society and

the individual. Vector address this complex social problem may be targeting a positive experience making western postmodern values.

Keywords: values, identity crisis, the modern Ukrainian society, postmodernism.